

СИГУРНОСТ – ТЕМАТИЧЕН БРОЙ/ SECURITY - THEMATIC ISSUE

НЬОЙСКИЯТ ДОГОВОР И ВЪЗДЕЙСТВИЕТО МУ ВЪРХУ НАЦИОНАЛНАТА МОЩ НА БЪЛГАРИЯ

Груди Ангелов¹

Резюме

Договорът за мир от Ньой, подписан след края на Първата световна война, е едно от най-мрачните събития в историята на България през XX век. Условието на мира засягат всички сфери от живота на страната. Тяхното отражение е особено видимо по отношение на националната мощ на държавата, която е силно накърнена. Въпреки това през 20-те – 30-те години на XX век българските управляващи полагат сериозни усилия за преодоляване на отрицателните ефекти на мирния договор, за да върнат мястото на България като фактор на Балканите.

Ключови думи: Ньойски мирен договор; национална мощ, последици.

THE TREATY OF NEUILLY AND ITS IMPACT ON THE NATIONAL POWER OF BULGARIA

Grudi Angelov, “G.S.Rakovski” National Defense College – Sofia²

Abstract

The Peace Treaty of Neuilly, signed after the end of the First World War, is only one of the darkest cases in the history of Bulgaria in the 20th century. The conditions of peace affect all spheres of life of others. Their impact is particularly visible in terms of the national power of the time, which

¹ Груди Ангелов е „генерал-майор“, началник на Военна академия „Г. С. Раковски“ от 2016г. Притежава докторска степен с дисертация на тема „Концептуален модел на системата Държавност-Сигурност“. Завършва Математическата гимназия в Хасково и ВНВУ „Васил Левски“ във Велико Търново, мотострелкови профил. Служи в Симеоновград като командир на мотострелкова взвод, рота и батальон в 49-и мотострелкови полк, Харманли (началник-щаб на 22 мотострелкови полк), Стара Загора (38-и механизирани батальон) и София. През 1996 г. завършва Военната академия в София, а през 2007 г. и Сухопътния колеж по отбраната на САЩ. През 2003 г. заминава за мисия в Ирак с първия български контингент като старши национален представител. В периода септември 2010 – септември 2013 служи в Обединеното командване на силите на НАТО в Неапол. През октомври 2013 г. е назначен за началник на отдел „Бойна подготовка на войските“ при Сухопътните войски. От 26 ноември 2015 г. до 25 ноември 2016 г. е командир на 61-ва Стрямска механизирани бригада.

² Grudi Angelov - Major General, Commandant of “G.S.Rakovski” National Defense College – Sofia. Acquired a doctoral degree with a Ph. D. thesis on “Conceptual Model of the System Statehood-Security” in professional field 9.1 National Security in a course of post-graduate study in National Security, University of Library Studies and Information Technologies, Sofia.

is very damaged. I have this in the 20s - 30s of the XX century, the Bulgarian government is making serious efforts to overcome the negative effective effects of a peace treaty in order to return to Bulgaria as a factor in the Balkans.

Keywords: *Neuilly Peace Treaty; national power; consequences.*

Първата световна война приключва за България с подписването на Ньойския мирен договор на 27 ноември 1919 г. Той отбелязва краха на опитите за постигане на целокупния национален идеал, в името на който от 1912 до 1918 г. държавата участва в цели три военни конфликта – двете Балкански войни през (1912 – 1913) и Първата световна война (1914 – 1915). В българската историография съществуват редица изследвания, засягащи последиците от мирния договор, но досега не е правен опит да се проследи неговото въздействие върху националната мощ на България. От друга страна напоследък се появиха теоретични разработки, в които се подчертава ползността от прилагането на историческия подход при изследването на проблемите на националната мощ³.

Националната мощ е израз на сумата от способностите и потенциала на държавата, от положителните и отрицателните елементи на упражняването на властта и основите на тази държава, която е динамична и позволява сравнение с други нации и страни. Тя се влияе от различни фактори – икономически, политически, военни, социални, териториални, информационни, научно-технически и други. През отделните периоди от човешката история значението им се променя, но когато говорим за първата половина на ХХ век, то най-важните са териториалният, социалният (демография и образование), икономическият и военният. И това е съвсем логично предвид налагането във военнотеоретичната мисъл на идеята за тотална война. Ето защо в настоящата статия ще обърнем внимание именно на влиянието на Ньойския мирен договор от 27 ноември 1919 г. върху тези фактори.

В резултат на Ньойския мирен договор България загубва територия от 11 278,3 кв. км и след него се разпростира върху 103 146,2 кв. км, докато в началото на Първата световна война страната заема площ 114 424,5 кв. км.⁴ Отнемането на близо 10% от националното землище има също силно изразен качествен аспект – от България са откъснати пространства и населени места с несъмнена стопанска и стратегическа значимост, обитавани от трудолюбиво и предприемчиво българско население: Добричка, Балчишка, Тутраканска и Босилеградска околия с техните околийски центрове, част от Струмишко и градовете Силистра, Каварна и Цариброд. Това се отразява крайно негативно върху националната мощ на България в нейните териториални и демографски измерения. Отрицателният ефект се мултиплицира значително в контекста на неимоверно разширените по територия и многократно увеличили населението си съседни държави⁵ (таблица 1):

Таблица 1

	Територия (кв. км.)		Население (млн.)	
	преди войната	след войната	преди войната	след войната
Сърбия (Югославия)	48 303	248 100	2,311	13,5
Гърция	63 211	127 000	2, 631	6, 205
Румъния	130 177	295 000	7,234	17, 7

³ Ангелов, Гр., Б. Медникаров. Приложение на историческия подход при изследване на националната мощ. – В: Военен журнал, 2018, № 2, с. 9 – 21. [Angelov, 2018]

⁴ Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. София, 1930, с. 157. [Danailov, 1930]

⁵ Пак там, с. 159. [Danailov. 1930]

След края на войната демографската ситуация в България постепенно започва да се подобрява. Според последното предвоенно преброяване, проведено през 1910 г., населението на страната се равнява на 4 337 513 души (2 206 685 мъже и 2 130 828 жени). През следващите години то се променя⁶ (таблица 2).

Таблица 2

Година	Мъже	%	Жени	%	Общо
1920	2 420 784	49,9	2 426 187	50,1	4 846 971
1926	2 743 025	50,1	2 735 716	49,9	5 478 741
1934	3 053 893	50,2	3 024 046	49,8	6 077 939

Към края на 1939 г. българското население се изчислява кръгло на 6 450 000 души. За увеличаването му допринася не толкова раждаемостта, по отношение на която страната изостава от съседите си Гърция, Югославия и Румъния, колкото ниската смъртност, като по този показател (умирания на 1000 жители) България ги изпреварва забележимо⁷ (таблица 3).

Таблица 3

Година	1935	1936	1937
България	14,5	14,1	13,5
Гърция	14,9	15,2	15,2
Югославия	16,8	16,0	15,8
Румъния	21,1	19,8	19,3

Променя се съотношението между двата пола в общата численост на населението, като с това се компенсират загубите на мъже по време на Първата световна война. Според данни на Министерството на войната те се равняват на 101 224 убити, умрели и безследно изчезнали⁸. Макар сравнително нисък, превесът на мъжете спрямо жените сред българското население се запазва в междувоенния период, като през 1934 г. на 1000 мъже се падат 990 жени. В това отношение България рязко се отличава от съседните държави, в които по същото време на 1000 мъже се падат 1017 жени в Гърция, 1022 в Югославия, 1035 в Румъния и 1036 в Турция⁹. Според тогавашните обществени представи физиологичната разлика между двата пола предопределя еднозначно социалните им роли, като мъжът е пазителят на семейното огнище, а оттам и на цялото националното землище, с което се вписва като важен елемент от националната мощ на държавата.

Към края на 1938 г. 51,3% от българските мъже са във възрастовия диапазон 20 – 65 години, каквато е и квотата на военно задължените. На всеки 1000 мъже в балканските страни на възраст между 20 и 60 години 246 са българи, 232 – гърци и поданици на Югославия, 226 – румънци, и 202 – турци. Тези пропорции очертават размера на мобилизационния ресурс на съответната държава. По-високата възраст не позволява каквото и да било използване във военни мероприятия¹⁰.

⁶ Мишайков, Д. Изследвания върху населението на България в сравнение с някои други страни. – В: Демографическа студия, София, 1940, с. 8. [Mishaikov, 1940]

⁷ Пак там, с. 6 и 107. [Mishaikov, 1940]

⁸ ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 239, л. 429а.

⁹ Мишайков, Д. Изследвания върху населението..., с. 35. [Mishaikov, 1940]

¹⁰ Пак там, с. 35 и 45. [Mishaikov, 1940]

Населението на България променя незначително своя силно преобладаващ селски профил¹¹ (таблица 4) и този факт оказва благоприятно въздействие върху националната мощ на страната.

Таблица 4

<i>Година</i>	<i>Обитават село</i>	<i>Обитават град</i>
1910	80,9	19,1
1920	80,1	19,9
1926	79,4	20,6
1934	78,6	21,4

Селянинът е силно привързан към земята, чието обработване гарантира съществуването и социалния му статус. Чрез своята поземлена собственост той се чувства неразривно обвързан към родната земя – отечествената територия, и не поставя под никакво съмнение необходимостта от нейната защита.

Непосредствено след края на войната, с допълнения и изменения в Закона за народното просвещение, влезли в сила през 1924 г., в България се въвежда задължително начално 7-годишно образование. За малко повече от десетилетие (1919 – 1930) нараства броят на първоначалните училища – от 3472 на 4586. В тях се обучават съответно 493 188 и 519 252 деца. Броят на прогимназиите с увеличава от 374 на 1412, а на обучаваните в тях ученици – от 44 821 на 121 886.¹² Това оказва благоприятно въздействие върху равнището на грамотност на българското население. Преди войните (1912 – 1918) делът на грамотните е 33,5%¹³, а към 31 декември 1934 г. достига 68,4 на сто¹⁴. Квотата на грамотните мъже е по-висока от тази на жените – при мъжете в активна възраст надвишава 80%, което е предпоставка за по-лесно усвояване изискванията на военното дело.

След края на Първата световна война в България все по-отчетливо започват да се структурират институции и взаимодействия в областта на научноизследователската дейност, да се усъвършенства нейната материална и кадрова база, а обхватът на конкретните научноизследователски проекти се разширява и задълбочава. Науката се развива в тясна обвързаност с висшето образование, като научните постижения се използват в изучаваните специалности и дисциплини, а висшите училища са основните средища на научна и развойна дейност посредством своята материална база, финансов ресурс и преподавателски състав.

С особена значимост са научноизследователските постижения в новооткритите (съответно през 1921 и 1923 г.) факултети на Софийския университет – агрономически и ветеринарен. Научноизследователска дейност се осъществява в създадения през 1920 г. в София Балкански близкоизточен институт (Свободен университет), профилиран в областта на стопанските и политическите науки. Година по-късно във Варна е открито специализирано Висше училище за стопански науки. През 1936 г. в Свищов започва да функционира Висше търговско училище, чието предназначение е да осигурява „теоретически и приложни познания по отделните клонове на стопанските науки“. Изобщо в периода от началото на 20-те години на XX век до 1944 г. в България се откриват 7 висши учебни заведения¹⁵. Същевременно в Българската академия на науките се съсредоточават

¹¹ *Пак там*, с. 26. [Mishaikov, 1940]

¹² *Белдедов*, Е. Развой на образователното дело през последните двадесет години. – В: *Училищен преглед*, 1938, № 8, с. 940 – 947. [Beldedov, 1938]

¹³ *Данаилов*, Г. Изследвания върху демографията на България..., с. 80. [Danailov, 1930]

¹⁴ *История на България*. Т. 9. София: БАН, 2012, с. 650. [BAN, 2012]

¹⁵ *България 20 век*. Алманах. София: Труд, 1999, с. 639. [Balgaria 20 vek, 1999]

основно хуманитарните и социалните науки. Академията осъществява научна дейност в три направления – историко-филологическо, философско-обществено и природо-математическо¹⁶.

Научноизследователски звена съществуват и в рамките на отделните ведомства. В състава на Министерството на земеделието и държавните имоти това са Централният ветеринарно-бактериологичен институт и Централният земеделски изпитателен институт. В структурата на Министерството на войната функционират Военноисторическата комисия и Държавният географски институт¹⁷. С научна дейност се занимават и различни обществени сдружения по професионален признак – Българско инженерно-архитектно дружество, Българско химическо дружество, Българско микробиологично дружество и др. В тях се ангажират активно водещи имена в съответната научна област и представители на висшата държавна администрация. Научните продукти, разработвани в тези структури, благоприятстват развитието на стопанската система на страната, която е фундаментът на нейната национална мощ.

Първата световна война нанася тежък удар върху българската икономика. На практика след конфликта стопанството на страната изпада в критично състояние. Твърде показателни за изчисленията на видния икономист професор Георги Данаилов. Според тях държавните разходи в периода на участието на България във войната (1915 – 1918) са над 8 млрд. лева¹⁸. Сключването на Ньойския мирен договор още повече влошава икономическото състояние на страната. По силата на договора София е натоварена с тежки репарационни задължения, възлизащи на 2,25 млрд. златни франка, платими за срок от 37 години при 5% годишна лихва. Според изчисленията годишната вноска на страната възлиза на 134 млн. златни франка. Тези obligations предизвикват рязко нарастване на външния дълг на държавата¹⁹. Допълнителни финансови задължения произтичат от издръжката на Междусъюзническият военен контрол, създаден през 1920 г., за да следи за спазването на клаузите на мирния договор²⁰.

От друга страна териториалните загуби предизвикват срив в производството на зърнени храни, последван от сериозен спад на външната търговия и намаляване на приходите от нея. Поради дипломатическата си изолация България не може да разчита и на съществена външна финансова подкрепа²¹. Тази неблагоприятна ситуация постепенно започва да се преодолява в резултат на стопанската политика на българските правителства, която се характеризира със строга финансова дисциплина и регулативна намеса на държавата в икономическите процеси.

През междувоенния период България продължава да бъде предимно аграрна страна. Отнемането от нея на земи, където традиционно се отглеждат зърнени култури, води до трансформация на земеделието. Все по-широко разпространение намира отглеждането на технически култури (памук, слънчоглед, захарно цвекло и др.). Страната се налага като един

¹⁶ За Българската академия на науките подробно вж. История на Българската академия на науките. Ч. 1, София: БАН, 2016. [BAN, 2016]

¹⁷ Най-важното звено сред тях безспорно е създадената през 1914 г. Военноисторическа комисия към Щаба на войската. По-подробно вж. *Николов, Р., Ив. Христозов, Г. Ганев, Ст. Николов, Б. Жеков.* [Съст.]. 20 години Институт за перспективни изследвания за отбраната. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2019, с. 9 – 29. [Nikolov..., 2019]

¹⁸ *Danailov, G.* Les effets de la Guerre en Bulgarie. Paris, 1932, p. 699 – 700.

¹⁹ По-подробно вж. *Иванов, М., Цв. Годорова, Д. Вачков.* История на външния държавен дълг на България 1878 – 1990 г. Ч. 1. София: БНБ, 2008, с. 9 – 59. [Ivanov..., 2008]

²⁰ *Станев, Вл.* Междусъюзническият военен контрол в България (1920 – 1927). София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2019, с. 84 – 99. [Stanev, 2019]

²¹ *История на България...*, с. 52 – 55. [BAN, 2012]

от водещите производители на висококачествени ориенталски тютюни. Постепенно се възстановява и животновъдството, като още в началото на 1921 г. броят на едрия и дребния рогат добитък достига и дори леко надвишава довоенното равнище. Осигурена със селскостопански суровини, преработвателната индустрия до 1929 г. удвоява своето производство²² (таблица 5).

Таблица 5

Година	Общ индекс на обема на индустриалното производство
1921	100
1929	209

Стопанският стабилитет рефлектира положително върху финансовата сфера. От 1921 до 1930 г. държавният бюджет нараства двукратно (таблица 6).

Таблица 6

Година	Разходен държавен бюджет (лева)
1920/1921	3 059 080 383
1929/1930	7 430 021 899

Световната икономическа криза (1929 – 1933) забавя темповете на развитие на българската следвоенна икономика, но след края на Голямата депресия икономиката на страната продължава движението си във възходяща посока. От огромно значение е установяването на все по-тесните стопански връзки с Германия, която след 1933 г. започва да възстановява своята роля на Велика сила. „Щастливото допълване“ между селскостопанския потенциал на България и промишлените възможности на Третия райх има съществен принос за развитието на българската икономика през последните мирни години в Европа²³.

Възходящото развитие на българското стопанство през междувоенния период води до постепенно укрепване на националната мощ на страната. Постоянното увеличаване на държавния бюджет създава благоприятни предпоставки за увеличаване разходите за отбрана на България. Още през първото следвоенно десетилетие бюджетът на Министерството на войната започва да догонва стойностите от навечерието на Първата световна война.

В периода 1921 – 1929 г. за армията се отделят средно около 18% от държавния бюджет (през 1914 г. военният бюджет на България е около 21% от общия). По време на световната икономическа криза делът на разходите за отбрана намалява, но още през 1935 г. военният бюджет надхвърля една пета от общия, а през 1938 г. вече е близо една трета от него (таблица 7).

²² Димитров, М. Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919-1939 г.: Факти, анализи и оценки за икономическата политика. София: Унив. изд. Стопанство, 2014, с. 139 – 153. [Dimitrov, 2014]

²³ Анкета на едрата и покровителствената индустрия в Царство България през 1921 г. София, 1925, кн. 4, с. 626; *История на България...*, с. 77 – 95; Статистически годишник на Царство България за 1921 г. София, 1921; Статистически годишник на Царство България за 1930 г. София, 1930; Тодоров, Д. Насърчаваната индустрия и индустриална политика в България. – В: Стопанска мисъл, 1933, № 4, с. 48 и 56. [Todorov, 1933]

Таблица 7

Година	Бюджет на Министерството на войната (лева)	Процент на военния бюджет от общия
1920/1921	587 375 069	19,3
1924/1925	6 604 250 000	19,0
1928/1929	1 182 419 660	16,5
1935	1 255 457 739	21,0
1938	2 367 295 940	32,4

Постепенно се променя и разпределението на разходната част на военния бюджет. До края на 20-те години средно по над 80% от бюджета на Министерството на войната се изразходва за издръжка на личния състав, което е обяснимо с оглед замяната на наборната военна служба с доброволна. Едва около 3% се отделят за оръжие и боеприпаси. Тази тенденция се променя през следващото десетилетие и в навечерието на Втората световна война за военна техника, въоръжение и боеприпаси се използват 31% от военния бюджет. Пикът е достигнат през 1939 г., когато разходната част от военния бюджет за оръжие и боеприпаси е 40 %²⁴.

Най-важният елемент от националната мощ на всяка държава е нейната военна мощ. Безспорно Ньойският мирен договор оказва пагубно отражение върху българската армия. Тя е с ограничена численост (33 000 души заедно с пограничната, полската и горската стража), попълва се чрез доброволческия начин на рекрутиране, лишена е от военнообразователна система (позволено е съществуването единствено на Военното училище). Наложена е забрана върху обучението на офицерски състав в чужбина. Създадената от победителите във войната Междусъюзническа военноконтролна комисия стриктно наблюдава действията по унищожаването или изнасянето извън България на всички видове армейско въоръжение и снаряжение, надвишаващи фиксираните в Ньойския договор количества и качества²⁵. На практика мирният договор прави невъзможно използването на войската при възникването на външнополитически усложнения и я превръща в институция за разрешаване предимно на вътрешни проблеми.

Премахването на задължителната военна служба е неприложимо условие за българската действителност не само по икономически и финансови причини заради изтощителното следвоенно държавно стопанство, но и поради липсата на традиции. Като се отчете обстоятелството, че по това време близо 70% от българското население живеят в селата и основният им поминък е земеделието, трудно могат да се намерят достатъчно доброволци, които да се отдадат на военна служба за по-продължителен период от време.

Доброволческата система е тежък удар за военната мощ на държавата, като с течение на времето постепенно я поставя в положение на невъзможност да подготви резерв от военно обучени хора, които при необходимост да се мобилизират в редовете на войската и да бранят страната от посегателството на външни врагове. Същевременно с Указ № 96 от 19 декември 1920 г. се разформирова Военната академия, всички школи и подофицерски училища. От военноучебните заведения остава да функционира единствено Военното

²⁴ Петров, Л. Военната икономика на България 1919 – 1945, София: Стопанство, 1999, с. 30 – 35; [Petrov, 1999], Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. История на нова България 1878–1944. Т. III. София: Анубис, 1999, с. 578–580. [Statelova...,1999]

²⁵ Договорът за мир вж. в ЦДА, ф. 284К, оп. 2, а. е. 218, л. 1 – 63.

училище²⁶. В този вид армията трудно може да изпълнява ролята си на пълноценен гарант за териториалната цялост и суверенитет на българската държава.

Привеждането на армията в съответствие с договора се извършва от правителството на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) и намира израз в законите от 1921 и 1922 г.²⁷ Формираните 8 пехотни полка принципно не се различават от съществуващите по-рано дивизии, а пехотните дружини – от бившите полкове. Четвъртите полкове на дивизиите се реорганизируют и включват като допълващи части на новосъздадените полкове, армейските области се преименуват в първокласни гарнизони, които привидно изпълняват само комендантска служба. Ограниченият състав на пограничната стража – 3000 души, затруднява охраната на държавните граници, защото пограничните постове са раздалечени един от друг на разстояние 5 – 10 км, което прави невъзможно прикриването на държавните граници²⁸.

Показателен в това отношение е възникналият инцидент на 19 октомври 1925 г. между български и гръцки граничари, при който гръцки граничар е убит на българска територия. Докато се очаква да се проучат причините за инцидента от представители на гръцките и българските гранични служби, неочаквано от Атина министър-председателят Пангелос дава заповед за нападение над България. На 22 октомври 1925 г., без да е обявена война от страна на Гърция, гръцки войски нахлуват в Петрички окръг, проникват на около 20 км навътре в българска територия и нанасят тежки материални щети. Убити са общо 14 души – 4-ма войници, 4-ма доброволци милиционери и 6 местни жители, от които две деца. Линията на бойните действия се простира на 40 км по границата. Гърците завземат седем села от двата бряга на река Струма. В атаката се включват самолети и артилерия, която обстрелва Петрич и близките села.

Малката погранична стража трябва да отрази натиска на целия Четвърти Солунски корпус, в чийто състав са 20 000 добре въоръжени гръцки войници. Българите оказват яростна съпротива на гръцките войскове части. Със заповед на министъра на войната към мястото на инцидента се пренасочват 6 пехотни и 3 картечни роти, 8 планински оръдия и една пионерна рота. Въпреки очевидното превъзходство гърците са спрени, като дават и немалко жертви. В защитата се включват четите на Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО) и местното население. Все пак България не е способна да продължи защитата дълго. Ето защо правителството на Александър Цанков се обръща за подкрепа към Обществото на народите в Женева. На специално заседание постоянният комитет излиза с резолюция, която остро осъжда гръцкото нападение. Страните победителки в Първата световна война този път заемат справедлива позиция, защитавайки България²⁹.

Забраната за обучение на офицерския състав в чужбина влияе неблагоприятно върху цялостното състояние на армията. Част от въоръжението и снаряжението е укрито от Междусъюзническата комисия, но предаденото е унищожено или изнесено извън страната,

²⁶ Станчев, Ст., Р. Николов. История на сухопътните войски на България. Т. 2. София, 2017, с. 18 – 24. [Stanchev..., 2017]

²⁷ Държавен вестник, бр. 43, 27 май 1921; Държавен вестник, бр. 292, 29 март 1923. [DV, 292, 1921]

²⁸ Прокопиев, А. Пограничната стража на България в условията на Ньойския договор. – В: 100 години независима България: стълбовете на държавността. София, 2009, с. 177. [Prokopiev, 2009]

²⁹ Прокопиев, А. Охраната на държавните граници на България от Освобождението до 1946 г. – В: Охрана на българските държавни граници 681–2006, 2011, с. 93 – 94. [Prokopiev, 2011]

а това са 1265 оръдия, 353 241 пушки, 1616 картечници и боеприпасите за тях, 70 самолета, 3 балона, 140 мотора за всички кораби и подводници³⁰.

Доброволческият принцип на рекрутиране, продължителният срок на военната служба – 6 и 12 години, както и финансовите затруднения влияят отрицателно на мирновременното състояние и мобилизационните възможности на войската и държавата. Правителството, за да осигури минимално военно обучение на избънказармената младеж, създава трудовата повинност³¹. От лятото на 1923 г. военната служба тайно е намалена на 1,5 – 2 години, а от септември 1927 г. – на 19 месеца за пехотата, 20 месеца за артилерията, за кавалерията и за инженерните войски и 2 години за флота.

Настъпват съществени промени и в организацията на армията. Създадени са 16 жандармерийски дружини и 8 конни групи. Взаимоотношенията между жандармерията и армията се уреждат със Закона за жандармерията и Правилника за неговото прилагане, чрез който обучението, цялостната дейност и контролът на жандармерийските части в страната се предоставят на военния министър. Това дава основание жандармерията през този етап да бъде разглеждана като съставна част от българската армия³². Независимо от опитите за заобикаляне на военните клаузи с минималния си количествен и качествен състав, българската армия не е в състояние да изпълнява външните си функции.

Противно на ограничителните клаузи на договора, с който страната се задължава да закрие всички военни школи, учебни команди и военноучебни заведения с изключение на Военното училище, през 1922 г. на негова територия започва скрито функциониране на Военната академия под името Преподавателски курс. На първо време в него са включени десетима от завършилите през 1915 г. първия курс на Академията офицери, все още на служба в редовете на силно редуцираната след 1919 г. българска армия. През 1923 г., макар и скрито, започва обучението на първия редовен тригодишен випуск, а в Преподавателския курс са записани нови 21 офицери. След тази година слушателите с тригодишен срок на обучение започват да постъпват през година, като следващият прием е през 1925 г., когато постъпват поредните 14 души. На 16 юли 1927 г. е издадена заповед на министъра на войната генерал Иван Вълков, в която за първи път официално е изписано името на курса. Наименованието продължава да се използва до 31 март 1938 г., когато учебното заведение започва отново да се титулува Военна академия.

Всичко това е в тясна връзка с подписването на Солунското споразумение през същата година и отпадането на ограничението на Ньойския договор. След 1930 г. съставът и структурата на Военната академия са променени и доста по-развърнати, а в щата ѝ са включени нови длъжности. Срокът на следване продължава да е 3 години, но слушателите вече са организирани в класове. От 1931 г. започва изучаването на нова специалност, чиято цел е да дава интендантско образование. По този начин в Академията се оформят два самостоятелни отдела – Генерален (Общ) и Интендантски. Общо през периода 1922 – 1944 г.

³⁰ Станчев, Ст., Р. Николов. История на сухопътните войски на България..., с. 22. [Stanchev..., 2017]

³¹ Стоилов, П., М. Йонов, Л. Петров. Българската армия като институция (1878–1944 г.) – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. I. София: Българско историческо дружество, 1981, с. 380. [Stoilov..., 1981]

³² Станчев, Ст., Р. Николов. История на сухопътните войски на България..., с. 27. [Stanchev..., 2017], По-подробно вж. Янчев, В. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност между войните и след тях (1913 – 1915 и 1918 – 1923). София: Соф. унив. Св. Климент Охридски, 2014, с. 238 – 246. [Yanchev, 2014]

Военната академия завършват 16 офицерски випуска (16 генералщабни и 11 интендантски), а дипломи получават 521 офицери, от които 10 чужденци³³.

Още от края на 20-те години на XX век започва и практиката за изпращане на български офицери в чужбина за повишаване на тяхната квалификация. През следващото десетилетие броят на командированите зад граница командни кадри нараства. Според сведение от 2 септември 1939 г., изготвено за нуждите на Щаба на войската, се посочва, че през 1939 г. в чужбина са били или се намират на специализация над 110 български офицери, като повече от половината от тях – в Германия³⁴. Сериозно внимание се обръща и на усвояването на чуждия опит. Така например през ноември 1937 г. Учебният отдел при Министерството на войната търси съдействие от българското военно разузнаване да се съберат сведения за войските в някои държави (Италия, Гърция, Франция, Унгария, Югославия, СССР, Германия), като първите информации от военните аташета са получени в началото на 1938 г.³⁵

Преустановяването на дейността на Междусъюзническата комисия в края на 20-те години на XX век дава възможност за предприемането на мерки за организационното укрепване на армията. Дотогавашните 8 полка са организирани в дивизии, а военноинспекционните области нарастват на четири и започват да изпълняват ролята на армейски щабове. Към всяка област са предадени по две дивизии, конна група, артилерийски и инженерен полк. Съществени промени настъпват в организацията и състава на артилерията, инженерните войски, конницата и други³⁶. Особено внимание се обръща и на системната подготовка на войсковите формирования. През 1928 г. се провеждат двустранни маневри в района на Шипка, на които се изпробва проектираният военновременен щат.

По същото време е направена значителна крачка по привеждането на армията в съответствие с нарасналите изисквания на времето – изготвен е първият след подписването на Ньойския договор план за военновременен разгръщане на българската армия. Според него осемте мирновременни дивизии във военно време се удвояват. Формират се 4 отделни армии с по 4 пехотни дивизии, конна дивизия, въздушен полк, тилови войски и служби. Предвиждат се и спомагателни войски – I и II призив с по 8 етапни и по още толкова опълченски полка. Планът като теоретична разработка е безспорно постижение на българската военнотеоретична мисъл, макар да не отговаря напълно на реалните ресурсни възможности на държавата в този момент³⁷.

През 1934 г. мирновременната армия включва 25 пехотни, 9 артилерийски, 8 конни и 4 инженерни полка, железопътен и свързочен полк и други общовойскови подразделения и части. Наброява 57 262 души, от които 2615 офицери и 3421 подофицери. От личния състав 98,1% е в сухопътните войскове формирования; 0,8% – във ВВС, и 1,1% – във ВМС. Съотношението между видовете въоръжени сили и родовете войски показва пълно

³³ Петров, Т., Ст. Станчев [Съст.]. 105 години Военна академия „Георги Стойков Раковски“. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2017, с. 14 – 15. [Petrov..., 2017]

³⁴ ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 302, л. 391 – 393, 396.

³⁵ ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 295, л. 459 – 460; Жеков, Б. Българската армия и усвояването на бойния опит от Най-голямата война 1939 – 1945 г. – В: Великите сили, Балканите и България през Втората световна война, 2016, с. 259. [Jekov, 2016]

³⁶ Крапчански, В. и др. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г. София: ВИ, 1961, с. 127–128. [Krapchanski, 1961]

³⁷ Йонов, М. Българската армия като държавна институция след Първата световна война 1919 – 1929 г. София: ВИ, 1995, с. 235; [Jонов, 1995], Станчев, Ст., Р. Николов. История на сухопътните войски на България..., с. 54 – 55. [Stanchev..., 2017]

несъответствие с изискванията за структурни пропорции, приети в армиите на водещите държави³⁸.

Материално-техническата база (въоръжение, бойни машини, свързочни, химически, оптически и др. средства), както констатира Щабът на армията, „не отговаря на съвременните изисквания“. Съществува голям недостиг от боеприпаси, а моторизацията на формированията е нищожна. В Земните войски липсват противотанкови оръдия, танкове и други модерни средства на въоръжена борба, ВВС не разполагат с нито един съвременен самолет, а ВМС имат 4 стари торпедоносци и два стражеви кораба, които „са неподходящи за съвременни бойни действия“. Щабът на армията има материална представа за състоянието на наличните бойни средства и отчита, че „материалната готовност на армията за война е много слаба, за да не се каже никаква“³⁹. Това е една от причините, поради която България следва в международните отношения линията на „мирен ревизионизъм“, на неутралитет и на необвързаност.

Всички правителства обаче действат за превръщането на армията в модерна масова въоръжена сила с цел тя да увеличи значението си като „инструмент на външна политика“, за да съдейства активно на държавната политика за ревизия на Ньойския мирен договор. В областта на строителството на въоръжените сили българските управляващи се сблъскват със затруднения по два основни въпроса. Първият е предимно от дипломатическо естество и се концентрира в юридическото отменяне на военните клаузи на договора, придобиване на правото на наборна армия и на равноправие във въоръжаването. Второто затруднение, също свързано с външната политика, опира до мероприятията за реалното снабдяване с военни материали. Тези трудности отпадат след подписването на Солунското споразумение на 31 юли 1938 г., което отменя военните клаузи на Ньойския мирен договор. Българската армия получава възможността за ускорена модернизация, която да я превърне в реална основа на националната мощ на страната. Към началото на Втората световна война (1 септември 1939 г.) тя надвишава 72 000 души, разполага със сравнително модерно въоръжение и е способна да гарантира териториалната цялост на страната и държавния суверенитет⁴⁰.

Подписаният на 27 ноември 1919 г. Ньойски мирен договор нанася тежък удар върху националната мощ на България във всички нейни проявления. Въпреки това през следващите 20 години цялата съвкупност от материални и духовни ресурси на страната, формиращи националната мощ, постепенно се развива и поетапно преодолява негативните последици от поражение на държавата в Първата световна война. Това позволява на София да възстанови и разшири своето влияние в региона на Балканите, като в навечерието на Втората световна война България се превръща в желан партньор на противостоящите си геополитически антагонисти в европейски мащаб.

³⁸ Вж. *Петров, Л.* Проблеми на военната политика на България 1934 – 1939. София: ВИ, 1990, с. 141 – 156. [Petrov, 1990]

³⁹ *Стоилов, П., М. Йонов, Л. Петров.* Българската армия като институция..., с. 383. [Stoilov..., 1981]

⁴⁰ *Петров, Л.* Проблеми на военната политика..., с. 156 – 192. [Petrov, 1990]

БИБЛИОГРАФИЯ

Ангелов, Гр., Б. Медникаров. Приложение на историческия подход при изследване на националната мощ. – В: Военен журнал, 2018, № 2, с. 9 – 21. [Angelov, Gr., B. Mednikarov. Prilozhenie na istoricheskia podhod pri izsledvane na natsionalnata mosht. – V: Voenen zhurnal, 2018, № 2, s. 9 – 21.]

Анкета на едрата и покровителствената индустрия в Царство България през 1921 г. София: 1925, кн. 4, с. 626. [Anketa na edrata i pokrovitelstvenata industria v Tsarstvo Bulgaria prez 1921 g. Sofia: 1925, kn. 4, s. 626.]

Белдедов, Е. Развой на образователното дело през последните двадесет години. – В: Училищен преглед, 1938, № 8, с. 940 – 947. [Beldedov, E. Razvoy na obrazovatelnoto delo prez poslednite dvadeset godini. – V: Uchilishten pregled, 1938, № 8, s. 940 – 947.]

България 20 век. Алманах. София: Труд, 1999, с. 639. [Bulgaria 20 vek. Almanah. Sofia: Trud, 1999, s. 639.]

Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. София, 1930, с. 157. [Danailov, G. Izsledvania varhu demografiyata na Bulgaria. Sofia, 1930, s. 157.]

ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 239, л. 429а. [DVIA, f. 22, op. 3, a.e. 239, l. 429a.]

ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 295, л. 459 – 460. [DVIA, f. 22, op. 3, a.e. 295, l. 459 – 460.]

Жеков, Б. Българската армия и усвояването на бойния опит от Най-голямата война 1939 – 1945 г. – В: Великите сили, Балканите и България през Втората световна война, 2016, с. 259. [Zhekov, B. Balgarskata armia i usvoyavaneto na boynia opit ot Nay-golyamata voyna 1939 – 1945 g. – V: Velikite sili, Balkanite i Bulgaria prez Vtorata svetovna voyna, 2016, s. 259.]

ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 302, л. 391 – 393, 396. [DVIA, f. 22, op. 3, a.e. 302, l. 391 – 393, 396.]

Димитров, М. Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919-1939 г.: Факти, анализи и оценки за икономическата политика. София: Унив. изд. Стопанство, 2014, с. 139 – 153. [Dimitrov, M. Darzhavata i ikonomikata v Bulgaria mezhdu dvete svetovni voyni 1919-1939 g.: Fakti, analizi i otsenki za ikonomicheskata politika. Sofia: Univ. izd. Stopanstvo, 2014, s. 139 – 153.]

Договорът за мир вж. в ЦДА, ф. 284К, оп. 2, а. е. 218, л. 1 – 63. [Dogovorot za mir vzh. v TsDA, f. 284K, op. 2, a. e. 218, l. 1 – 63.]

Държавен вестник, бр. 292, 29 март 1923. [Darzhaven vestnik, br. 292, 29 mart 1923.]

Държавен вестник, бр. 43, 27 май 1921. [Darzhaven vestnik, br. 43, 27 may 1921.]

Иванов, М., Цв. Тодорова, Д. Вачков. История на външния държавен дълг на България 1878 – 1990 г. Ч. 1. София: БНБ, 2008, с. 9 – 59. [Ivanov, M., Tsv. Todorova, D. Vachkov. Istorina na vanshnia darzhaven dalg na Bulgaria 1878 – 1990 g. Ch. 1. Sofia: BNB, 2008, s. 9 – 59.]

История на България. Том 9. София: БАН, 2012, с. 650. [Istoria na Bulgaria. Tom 9. Sofia: BAN, 2012, s. 650.]

История на Българската академия на науките. Ч. 1. София: БАН, 2016. [Istoria na Balgarskata akademia na naukite. Ch. 1. Sofia: BAN, 2016.]

Йонов, М. Българската армия като държавна институция след Първата световна война 1919 – 1929 г. София: ВИ, 1995, с. 235. [Yonov, M. Balgarskata armia kato darzhavna institutsia sled Parvata svetovna voyna 1919 – 1929 g. Sofia: VI, 1995, s. 235.]

Крапчански, В. и др. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г. София: ВИ, 1961, с. 127–128. [Krapchanski, V. i dr. Kratak obzor na boynia sastav, organizatsiyata, popalvaneto i mobilizatsiyata na balgarskata armia ot 1878 do 1944 g. Sofia: VI, 1961, s. 127–128.]

Мишайков, Д. Изследвания върху населението на България в сравнение с някои други страни. – В: Демографическа студия, София, 1940, с. 8. [Mishaykov, D. Izsledvania varhu naselenieto na Bulgaria v sravnenie s nyakoi drugi strani. – V: Demograficheska studia, Sofia, 1940, s. 8.]

Николов, Р., Ив. Христов, Г. Ганев, Ст. Николов, Б. Жеков. [Съст.]. 20 години Институт за перспективни изследвания за отбраната. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2019, с. 9 – 29. [Nikolov, R., Iv. Hristozov, G. Ganev, St. Nikolov, B. Zhekov. [Sast.]. 20 godini Institut za perspektivni izsledvania za otbranata. Sofia: Voenna akademia „G. S. Rakovski“, 2019, s. 9 – 29.]

Петров, Л. Военната икономика на България 1919 – 1945, София: Стопанство, 1999, с. 30 – 35. [Petrov, L. Voennata ikonomika na Bulgaria 1919 – 1945, Sofia: Stopanstvo, 1999, s. 30 – 35.]

Петров, Л. Проблеми на военната политика на България 1934 – 1939. София: ВИ, 1990, с. 141 – 156. [Petrov, L. Problemi na voennata politika na Bulgaria 1934 – 1939. Sofia: VI, 1990, s. 141 – 156.]

Петров, Т., Ст. Станчев [Съст.]. 105 години Военна академия „Георги Стойков Раковски“. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2017. [Petrov, T., St. Stanchev [Sast.]. 105 godini Voenna akademia „Georgi Stoykov Rakovski“. Sofia: Voenna akademia „G. S. Rakovski“, 2017.]

Прокопиев, А. Охраната на държавните граници на България от Освобождението до 1946 г. – В: Охрана на българските държавни граници 681–2006, 2011. [Prokopiev, A. Ohranata na darzhavnite granitsi na Bulgaria ot Osvobozhdenieto do 1946 g. – V: Ohrana na balgarskite darzhavni granitsi 681–2006, 2011.]

Прокопиев, А. Пограничната стража на България в условията на Ньойския договор. – В: 100 години независима България: стълбовете на държавността. София, 2009. [Prokopiev, A. Pogranichnata strazha na Bulgaria v usloviyata na Nyuoyskia dogovor. – V: 100 godini nezavisima Bulgaria: stalbovete na darzhavnostta. Sofia, 2009.]

Станев, Вл. Междусъюзническият военен контрол в България (1920 – 1927). София: Univ. изд. Св. Климент Охридски, 2019, с. 84 – 99. [Stanev, Vl. Mezhdusayuznicheskiyat voenen kontrol v Bulgaria (1920 – 1927). Sofia: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2019, s. 84 – 99.]

Станчев, Ст., Р. Николов. История на сухопътните войски на България. Т. 2. София, 2017, с. 18 – 24. [Stanchev, St., R. Nikolov. Istorina na suhopatnite voyski na Bulgaria. T. 2. Sofia, 2017, s. 18 – 24.]

Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. История на нова България 1878–1944. Т. III. София: Анубис, 1999, с. 578–580. [Statelova, El., St. Grancharov. Istorina na nova Bulgaria 1878–1944. T. III. Sofia: Anubis, 1999, s. 578–580.]

Статистически годишник на Царство България за 1921 г. София, 1921. [Statisticheski godishnik na Tsarstvo Bulgaria za 1921 g. Sofia, 1921.]

Статистически годишник на Царство България за 1930 г. София, 1930. [Statisticheski godishnik na Tsarstvo Bulgaria za 1930 g. Sofia, 1930.]

Стоилов, П., М. Йонов, Л. Петров. Българската армия като институция (1878–1944 г.) – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. I. София: Българско историческо дружество, 1981. [Stoilov, P., M. Yonov, L. Petrov. Balgarskata armia като institutsia (1878–

1944 г.) – V: Bulgaria 1300. Institutsii i darzhavna traditsia. T. I. Sofia: Balgarsko istorichesko družhestvo, 1981.]

Тодоров, Д. Насърчаваната индустрия и индустриална политика в България. – В: Стопанска мисъл, 1933, № 4. [Todorov, D. Nasarchavanata industria i industrialna politika v Bulgaria. – V: Stopanska misal, 1933, № 4.]

Янчев, В. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност между войните и след тях (1913 – 1915 и 1918 – 1923). София: Соф. унив. Св. Климент Охридски, 2014, с. 238 – 246. [Yanchev, V. Armia, obshtestven red i vatreshna sigurnost mezhdru voynite i sled tyah (1913 – 1915 i 1918 – 1923). Sofia: Sof. univ. Sv. Kliment Ohridski, 2014, s. 238 – 246.]

Danailov, G. Les effets de la Guerre en Bulgarie. Paris, 1932, p. 699 – 700.